

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ
СІМ'ЯХ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ**

Виконала: студентка ІІ курсу, групи 8.0532-з
спеціальності 053– Психологія
освітня програма: Психологія
Гасанкадієва Марія Юріївна
Керівник: Грединарова О.М., к.псих.н., доцент
кафедри психології
Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Железнякова Ю.В.

Запоріжжя – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гасанкадієвій Марії Юріївні

Тема роботи Психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції

керівник роботи Грединарова О.М., к.психол.н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: визначити сім'ю як психологічний феномен та її значення в житті людини; проаналізувати проблеми сучасної української сім'ї під час вимушеної міграції; розглянути кризи в сімейних стосунках, як основні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції; провести аналіз соціальних та психологічних опитувань, виявлення та конкретизація психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції; емпірично дослідити психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 4 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гречинарова О.М., доцент		
Висновки	Гречинарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2023 р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2023 р.	Виконано

Студент _____ М.Ю. Гасанкадієва

Керівник роботи _____ О. М. Гречинарова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 63 сторінки, 2 рисунка, 3 таблиці, 34 джерела, 2 додатка.

Об'єктом дослідження є українські сім'ях під час вимушеної міграції.

Предмет дослідження: психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Мета дослідження: провести теоретичний та емпіричний аналіз криз в сімейних стосунках, як основних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Гіпотези: 1 Кризи сімейних відносин пов'язаних з вимушеною міграцією не переносяться в ті сімейні пари, які були незадоволені шлюбом.

2 Вимушена міграція є каталізатором латентних проблем, а саме сімейної напруженості і конкуренції в сімейних відношеннях, які були до цього в сім'ї, і були пов'язані з незадоволеністю шлюбом.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Наукова новизна дослідження полягає в визначенні основних психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані психологами при консультуванні сімейних пар в період кризи та українських сім'ях під час вимушеної міграції.

УКРАЇНСЬКІ СІМ'Ї, ПОДРУЖЖЯ, ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ, РОЗЛУЧЕННЯ, КРИЗИ В СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ, ЖІНКИ, ЧОЛОВІКИ.

SUMMARY

Babkina N.O. Social and Psychological Support of Employees of the Ministry of Emergency Situations during Martial Law.

Master's thesis: 63 pages, 2 figures, 3 tables, 34 sources, 2 appendices.

The object of the study is Ukrainian families during forced migration.

The subject of the study: psychological factors of divorce in Ukrainian families during forced migration.

The purpose of the study: to conduct a theoretical and empirical analysis of crises in family relationships, as the main factors of divorce in Ukrainian families during forced migration.

Hypotheses: 1 The crises of family relations associated with forced migration are not transferred to those couples who were dissatisfied with their marriage.

2 Forced migration is a catalyst for latent problems, namely family tension and competition in family relationships, which were previously present in the family and were associated with marital dissatisfaction.

Research methods: to achieve the research goal, we chose the following methods and techniques: the method of theoretical study of the problem, methods of data collection and interpretation.

The scientific novelty of the research lies in the determination of the main psychological factors of divorce in Ukrainian families during forced migration.

The practical significance of our study is that the results of the study can be used by psychologists when counseling married couples in a period of crisis and Ukrainian families during forced migration.

UKRAINIAN FAMILIES, WIVES, FORCED MIGRATION, DIVORCE,
CRISES IN FAMILY RELATIONS, WOMEN, MEN.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....	9
1.1. Сім'я як психологічний феномен та її значення в житті людини.....	9
1.2. Проблеми сучасної української сім'ї під час вимушеної міграції.....	16
1.3. Кризи в сімейних стосунках, як основні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції	22
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....	29
3.1. Аналіз соціальних та психологічних опитувань, виявлення та конкретизація психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.....	29
3.2. Методи, методика і процедура дослідження.....	33
3.3. Результати дослідження та їх інтерпретація.....	36
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важкі і трагічні часи соціально-демографічних випробувань наразі переживає наша країна, причиною яких стала війна росії з Україною. Війна, не тільки змінює умови життя населення, а й впливає на соціальні інститути суспільства, створює численні ризики розвитку та перебудовує ієрархію функцій і цілей у підтримці соціального організму та людського потенціалу країни. Сім'я, як базовий інститут суспільства, відчуває на собі величезний вплив війни та викликаних нею руйнівних процесів. Сім'я є одним із найважливіших інститутів, який сприяє подальшому існуванню населення, а отже, і суспільства в цілому в цих критичних умовах.

Сім'я є основною умовою існування та розвитку кожного народу, а принципи її організації та функціонування є органічною частиною соціокультурної системи та менталітету кожного народу. Сім'я, як багатофункціональний інститут, виконує низку суспільно необхідних функцій, найважливішими з яких є відтворення (народження), соціалізація (виховання) дітей та матеріальна підтримка дітей. У сім'ї не тільки народжуються діти, а й закладаються основи моделі поведінки особистості, система цінностей, формується національна свідомість.

Внаслідок бойових дій та масових обстрілів у багатьох регіонах було знищено нормальне середовище проживання населення – житло та соціальну інфраструктуру, відсутні умови для реалізації основного права людини – права на безпечне життя.

За таких екстремальних умов виконання основних функцій сім'ї стало надзвичайно складним. Забезпечення фізичного (біологічного) і соціокультурного відтворення населення багато в чому залежить від його виживання: основним завданням сім'ї часто стає не народження і виховання наступних поколінь, а базове виживання членів сім'ї та

фізичний захист дітей від небезпеки.

Загроза війни, особливо захист дітей, стала причиною вимушеної міграції значної частини населення, насамперед жінок і дітей, у безпечні регіони країни, так за її межі: Згідно даним Міжнародної організації з міграції ООН у перші півроку 2022 року 11,4 мільйона українців покинули свої домівки, 45% українців змушені були тимчасово розлучитися з родиною. Ці травмуючі ситуації наклали серйозний відбиток на сімейні стосунки, у багатьох жінок, які втекли від війни за кордон, чоловіки залишились в Україні. Психологи та юристи зазначають, що за час війни кількість розлучень в Україні зросло вдвічі.

Актуальність і недостатній рівень розробки означеної проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра: «Психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції».

Об'єктом дослідження є українські сім'ях під час вимушеної міграції.

Предмет дослідження: психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Мета дослідження: провести теоретичний та емпіричний аналіз криз в сімейних стосунках, як основних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Гіпотези: 1 Кризи сімейних відносин пов'язаних з вимушеною міграцією не переносяться в ті сімейні пари, які були незадоволені шлюбом.

2 Вимушена міграція є каталізатором латентних проблем, а саме сімейної напруженості і конкуренції в сімейних відношеннях, які були до цього в сім'ї, і були пов'язані з незадоволеністю шлюбом.

У відповідності з метою та гіпотезою визначені завдання дослідження:

1. Визначити сім'ю як психологічний феномен та її значення в житті людини.

2. Проаналізувати проблеми сучасної української сім'ї під час вимушеної міграції.

3. Розглянути кризи в сімейних стосунках, як основні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

4. Провести аналіз соціальних та психологічних опитувань, виявлення та конкретизація психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

5. Емпірично дослідити психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Наукова новизна дослідження полягає в визначенні основних психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані психологами при консультуванні сімейних пар в період кризи та українських сім'ях під час вимушеної міграції.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; кількісним та якісним аналізом отриманих результатів; статистичною оцінкою експериментальних даних.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Сім'я як психологічний феномен та її значення в житті людини

У житті кожної людини значне місце займає організація взаємин з партнерами по роботі, з сім'єю та сімейними стосунками. За дослідженнями відомих українських науковців, таких як Столярчук О.А., Яцина О.Ф., Федоренко Р.П., Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І., ці сфери життя людини можуть найбільш яскраво виявити наявність або відсутність особистих проблем, які породжують більшість конфліктів різної інтенсивності [28].

Сім'я - це динамічна система, яка відображає зміни в суспільстві. На прогресивну динаміку сучасної сім'ї впливає ряд об'єктивних і суб'єктивні труднощів. Столярчук О.А. визначає поняття «сім'я», як – мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і формують спільне господарство на основі єдиного сімейного бюджету [26, 8].

Сім'я є невід'ємною частиною суспільного життя і відтворення населення. Це один із найдавніших соціальних інститутів, який змінював форми і зберігався у всіх відомих цивілізаціях і культурах. Людство протягом усього свого існування виробляло сімейний спосіб життя, а історичний досвід різних культур довів необхідність захисту та цінування інституту сім'ї. Водночас, сьогодні, важко знайти суспільне явище, про яке за останні

півстоліття було написано більше, ніж про кризу інституту сім'ї, неминуче зникнення якої так часто пророкували.

Сучасна сім'я – це інститут, який фактично постійно перебуває під тиском соціально-економічних обставин і постійно змінюється. Як структуроутворююча система суспільного життя сім'я орієнтує всі фундаментальні зміни в суспільстві. Особливо помітних і суперечливих змін інститут сім'ї зазнав у європейських країнах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Ці зміни мають свою специфіку на пострадянському просторі, де вони зумовлені як загально-цивілізованими тенденціями розвитку шлюбно-сімейної сфери, так і впливом чинників, пов'язаних із системною кризою, а тому становлять особливий тягар невирішених соціальних, економічних, морально-етичних проблеми [23, 5].

Українська сім'я, в свою чергу, яка традиційно є однією з основних цінностей української культури, має потужний потенціал впливу на процеси суспільного розвитку. Як показує історичний досвід, потреби функціонування інституту сім'ї завжди були і є одним із суттєвих факторів соціальних змін, а їх роль як важливого буфера між індивідами та соціальними змінами зростає, особливо в періоди кризи.

Науковці, Помиткіна Л.В., Злагодох В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. дають визначення «сім'ї», як найважливішої форми організації особистого життя, заснованої на шлюбному зв'язку (шлюбі) і спорідненості [18, 28].

За визначенням соціологів, шлюб – це форма стосунків між чоловіком і дружиною, що історично змінюється і через яку суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки. Термін подружжя, зазначає З.Г. Кісарчук, як особистісну взаємодію чоловіка і дружини, що регулюється моральними принципами та властивими їй цінностями і передбачає рівноправність і симетричність моральних обов'язків і привілей подружжя [18, 29].

Шлюб – це укладений та суспільно зареєстрований союз двох людей з метою створення та підтримання родинних взаємин. Подружні відносини, як мистецтво жити в шлюбі, згідно з визначенням М. Фуко, визначають взаємини: дуальні за формою, універсальні за значенням і унікальні за природою [26, 9].

Дуальність подружніх відносин обумовлена статевим диморфізмом (взаємини чоловіка та жінки) і подвійністю мети шлюбу – дружнім сумісним сімейним життям і продовженням роду.

Універсальність шлюбу і сім'ї пов'язана з їх найкращою формою корисного соціального об'єднання.

Унікальність шлюбу і сім'ї криється в їх емоційному і родинному потенціалі, своєрідному мистецтві бути разом.

Шлюбно-сімейні відносини, освячені коханням, вважаються найбільш сприятливими для вдалого шлюбного життя. В шлюбі за коханням обмеження, які приймає на себе подружжя, є суто добровільними: чоловіку та дружині приємно проводити вільний час разом, подобається робити щось добре один для одного, для решти членів сім'ї. Шлюбно-сімейні відносини в цьому варіанті є вищим ступенем згуртованості людей, коли їх діти народжуються в любові, коли будь-який член подружжя зберігає свою самостійність і індивідуальність, водночас при повній підтримці іншого. Шлюбно-сімейна форма таких взаємин побудована на довірі, на більшій пошані до конкретної людини, ніж до загальновизнаних норм [31, 9].

Сімейні взаємини в нашому розумінні, як феномен, у якому злиття «Я» та «Значимих Інших» відбувалося б таким чином, що розв'язка життя людини наступала б, як результат розвитку характеру й особистості людини на фоні гармонійного, могутнього та розумного «єднання» з близькими, рідними людьми завдяки оволодінню всіма членами сім'ї мистецтвом бути разом, а не просто як фінал, обумовлений самою життєвою ситуацією.

Основними чинниками сімейного життя є:

- емоційна єдність;
- чуттєві стосунки між членами сім'ї;
- атмосфера захищеності;
- бажаності та любові [4, 3].

Спектр типів, форм і категорій сучасної сім'ї дуже різноманітний. Частина класифікації типів сім'ї зазначає, що за особливими умовами сімейного життя розрізняють:

- студентську сім'ю,
- дистантну (подружжя тривалий час проживає окремо)
- позашлюбну сім'ю [4, 17].

Але, незалежно від типу сім'ї більшість дослідників виділяють такі основні ознаки [23, 12]:

- Репродуктивна функція (етнічне відтворення), тобто народження дітей, продовження існування людства. Це не тільки кількість дітей, а й якісна характеристика, тобто те, наскільки сім'я може привчити нове покоління до культури суспільства і виховати психічно здорових дітей. Зменшення народжуваності пов'язане з соціально-економічними умовами, концентрацією населення в містах (багато дітей народжується в селах через потребу в праці, без якої не можна вижити на фермі), зайнятістю жінок і зменшенням дитячого населення, смертність;

- Побутова функція – участь членів сім'ї в забезпеченні життєдіяльності, розподілі сімейних обов'язків та управлінні ними;

- Виховна функція – розвиток особистості дитини, вплив сім'ї як колективу на дитину та вплив дитини на батьків;

- Комунікаційна функція – сім'я виступає посередником у контактах із ЗМІ, між членами сім'ї та природою, організовує спілкування всередині сім'ї;

- Емоційна функція – організація відпочинку, дозвілля, емоційний захист;

- Сексуально-еротична функція;
- Духовна функція.

Сім'я являє собою надзвичайно складну діалектичну одиницю біологічного і соціального, матеріального і духовного, громадського і особистого. Ця система виявляється через різноманітні відносини:

- духовно-психологічні (любов, прихильність, спільність духовних інтересів, психологічна сумісність);
- моральні (повага щодо вірності, честі, гідності, подружніми обов'язками);
- економічні (відтворення їжі, її розподіл, накопичення, успадкування);
- культурні (передача та відтворення міжпоколінної етнокультурної інформації та соціального досвіду) [19, 233].

Однак, ця система постійно змінюється відповідно до змін у суспільстві, оскільки шлюб і сім'я суворо детерміновані соціально-економічними факторами. Внаслідок цих змін у сучасній сім'ї з'явилися нові негативні явища [29, 249].

Одним із важливих показників життєдіяльності сім'ї вчені визначають сімейну активність.

Активність сім'ї характеризує зосередженість на збільшенні та оновленні її ресурсів, тобто, ступінь самозабезпечення і самопомоги [18, 30].

Існує три види діяльності:

- реальна діяльність (орієнтація на власні сили, висока мобільність, розвиток адаптаційних навичок);
- обмежена активність;
- пасивність (змістовна орієнтація, низька рухливість, недорозвиненість адаптаційних здібностей).

Сім'ї характеризуються тим, як вони реагують на стресові, конфліктні ситуації та нормативні кризи (пов'язані з певними фазами функціонування сім'ї).

В основу типології за показником психічного здоров'я покладено феномен психічного здоров'я сім'ї – інтегральний показник її функціонування, що визначає якісну сторону соціально-психологічних процесів сім'ї, показник соціальної активності сім'ї та її членів у внутрішньо-сімейних стосунках, у соціальному середовищі та професійній сфері, а також на стан психологічного благополуччя сім'ї, що забезпечує регуляцію поведінки та діяльності всіх її членів відповідно до умов життя.

Як зазначає Кляпець О.Я., передумовою психічного здоров'я сім'ї є гармонія сімейних стосунків. Здорова сім'я вільна від дезорганізаційної психологічної напруги і внутрішньо-сімейних конфліктів, не відчуває дискомфорту в подружніх стосунках, перспективна і не руйнується під впливом дрібних труднощів. Це комплексний узагальнений показник соціальної активності її членів у внутрішньо-сімейних стосунках, у соціальному середовищі та у сфері професійної діяльності членів сім'ї. Відображає психологічне благополуччя членів сім'ї та забезпечує відповідність поведінки спілкування та діяльності відповідно до умов життя. Цей показник, характеризує два основних типи сімей: благополучні та неблагополучні [9, 57].

Благополучні сім'ї. Відповідно до підходу С. Руфф, яка узагальнює концепції та підходи до розуміння проблеми психологічного благополуччя, вона виділяє шість незалежних компонентів психологічного благополуччя, а саме [20, 28]:

- наявність позитивного ставлення до себе та минулого життя (самоприйняття);
- наявність мети та предмета, що надає життю сенс (ціль життя);
- здатність відповідати вимогам повсякденного життя (контроль ситуації);

- наявність відчуття довгострокового розвитку та самореалізації (персонального чи особистісного зростання);
- наявність дбайливих і довірливих стосунків з оточуючими (позитивні емоції у стосунках);
- здатність формувати власне судження (автономія).

Неблагополучні сім'ї. Психологічні проблеми виникають внаслідок незадовільності потреб одного або кількох членів сім'ї під впливом сильних внутрішньо-сімейних і загально-соціальних факторів життя.

Основною проблемою, зазвичай, є становище дитини в сім'ї і ставлення до неї батьків. У неблагополучних сім'ях у батьків найчастіше проявляються різні психогенні відхилення: проєкція на дитину власних небажаних якостей, жорстокість і емоційне відторгнення, нерозвиненість батьківських почуттів.

Неблагополучні сім'ї поділяються на: проблемні, конфліктні та кризові.

Конфліктні сім'ї. У стосунках між чоловіком, дружиною та дітьми, де сфери, не стикаються сфери інтересів, потреб, намірів і бажання членів сім'ї та виникають сильні та стійкі негативні емоційні стани. Шлюб може проіснувати тривалий час завдяки взаємним поступкам і компромісам та іншим факторам, які його підтримують.

Сім'ї в кризі. Протистояння інтересів і потреб членів сім'ї є особливо гострим і поширюється на основні сфери життєдіяльності сімейного співтовариства. Члени сім'ї займають непримиренну і навіть ворожу позицію по відношенню один до одного, не погоджуються ні на які поступки і компромісні рішення. Кризові шлюби зазнають краху або знаходяться на межі розвалу.

Проблемні сім'ї. Вони характеризуються виникненням особливо складних ситуацій, які можуть призвести до розпаду шлюбу. Наприклад: відсутність житла, тяжка і тривала хвороба одного з подружжя; відсутність ресурсів для утримання сім'ї; багаторічна судимість за злочин та ряд інших надзвичайних життєвих ситуацій. У сучасній Україні це найпоширеніша

категорія сімей, для певної частини з них, існує ймовірність погіршення сімейних стосунків або появи серйозних психічних розладів у членів сім'ї.

Як узагальнення, зазначаємо, що порушення в структурі сім'ї перешкоджають повноцінності сім'ї і її функцій, тобто, є порушення структури взаємин, перешкода для задоволення якихось потреб одного з членів сім'ї.

1.2. Проблеми сучасної української сім'ї під час вимушеної міграції

Внаслідок бойових дій та масових обстрілів у багатьох регіонах було знищено нормальне середовище проживання населення – житло та соціальну інфраструктуру, відсутні умови для реалізації основного права людини – права на безпечне життя.

За таких екстремальних умов виконання основних функцій сім'ї стало надзвичайно складним. Забезпечення фізичного (біологічного) і соціокультурного відтворення населення багато в чому залежить від його виживання: основним завданням сім'ї часто стає не народження і виховання наступних поколінь, а базове виживання членів сім'ї та фізичний захист дітей від небезпеки.

Загроза війни, особливо захист дітей, стала причиною вимушеної міграції значної частини населення, насамперед жінок і дітей, у безпечні регіони країни, так за її межі: Згідно даним Міжнародної організації з міграції ООН у перші півроку 2022 року 11,4 мільйона українців покинули свої домівки, 45% українців змушені були тимчасово розлучитися з родиною. Ці травмуючі ситуації наклали серйозний відбиток на сімейні стосунки, у багатьох жінок, які втекли від війни за кордон, чоловіки залишились в Україні [33, 4].

Психологи та юристи зазначають, що за час війни кількість розлучень в Україні зросло вдвічі.

Міграція – це процес пересування через міжнародні кордони або всередині країни, включаючи будь-які переміщення людей з будь-якої причини. Надати визначення терміну «мігрант» нелегко, але Міжнародна організація з міграції (МОМ) визначає термін «мігрант» як «усі випадки, коли рішення про міграцію приймається добровільно з особистих причин, без впливу будь-якого зовнішнього примусового фактору» [15, 37].

Вимушена міграція в основному спричинена серйозними факторами, такими як переслідування, війна чи голод, коли люди хочуть уникнути порушення своїх основних прав. Багато мігрантів залишають свою країну, як з економічних причин, так і щоб уникнути порушення своїх прав. Економічних біженців можна вважати вимушеними мігрантами, якщо вони хочуть уникнути ситуацій, у яких порушуються їхні економічні права.

Обмеження на виїзд чоловіків призовного віку з України призвели до розлучення багатьох сімей. Тривале перебування одного за кордоном призводить до розриву традиційних зв'язків, відчуження та непорозуміння між членами сім'ї, руйнування довірливих стосунків між дітьми та відсутнім батьком, збільшення взаємної дистанції.

Для деяких сімей, переселених зі Сходу України в західні регіони, адаптація до незвичайних умов життя, побутових особливостей і способів спілкування виявилася досить проблематичною.

Важкий емоційно-психічний стан багатьох сімей евакуйованих зумовлений багатьма факторами, основними з яких є [15, 40]:

- Невпевненість у майбутніх перспективах, відчуття тимчасовості багатьох сімей у поточному місці проживання;
- Руйнування звичного способу життя;
- Втрата знайомих соціальних зв'язків у звичному оточенні як у батьків, так і у дітей;

- Недостатня поінформованість деяких батьків про свої права та права дітей.

При евакуації за межі України багатьом сім'ям важко звикнути до незвичного формату взаємодії з місцевою владою та жителями. Складний психоемоційний стан батьків, психологічні проблеми у багатьох дітей, які пережили обстріли, бомбардування та евакуацію. Непристосованість тимчасових приміщень для комфортного проживання сімей, відсутність належних житлово-санітарних умов. Залежність багатьох сімей від готовності та бажання місцевих громад та їх керівників прийняти їх та надати необхідну підтримку в організації та реєстрації за місцем їхнього нового перебування.

Всі перераховані вище стресові фактори та умови при переїзді з попереднього місця проживання, розгубленість і нерозуміння подальших перспектив, негативно вплинули на психологічний стан сімей, а особливо, на жінок, які вимушені були переїхати без чоловіка.

Міграція та розлучення одного або кількох членів сім'ї загострили існуючі проблеми у стосунках, які призвели до конфліктів і почуттів дітей до батьків. Тривала відсутність батьків (переважно батька) також призводить до певного дистанціювання дітей, сприйняття відсутнього батька як майже чужого для них.

Жінки, евакуйовані окремо від чоловіків, виявляють, що вони стали більш самостійними та рішучими, і змушені вирішувати проблеми, які раніше були компетенцією їх чоловіків.

Сучасні українські сім'ї дуже відрізняються від сімей початку минулого століття. За короткий проміжок часу було втрачено багато сімейних цінностей і пріоритетів. Більшість вчених впевнені, що жінка втратила статус в сім'ї. Як зазначає Костик О., раніше жінка користувалася більшим авторитетом і була берегинею сімейного вогнища, а сьогодні часто стає основним джерелом доходу сім'ї або сама виховує дітей, виконуючи роль батька і матері [12].

Багато українських родин, під час вимушеної міграції, живуть і спілкуються на відстані. Серед багатьох проблем, які виникають в українських сім'ях, слід виділити домінуючу, викликану війною, так звану «дистантну сім'ю». Така родина начебто існує, але номінально. У цьому випадку функції сім'ї не проявляються, виникає певна дисгармонія.

У рамках дослідження даної проблеми вчені, такі як: Венгер Г.С., Головнева І.В., Ковальчук І.В., Раєвська Я.М., приділяють велику увагу трактуванню поняття «дистантна сім'я».

Вони характеризують таку сім'ю за особливими умовами життя, наприклад, сім'ї під час вимушеної міграції, сім'ї військовослужбовців або сім'ї трудових мігрантів, в яких на загальне життя впливають часті і тривалі розлучення. За словами Ковальчук І.В., так називаємо «хронічно розлучені» [11].

У соціологічних роботах науковці зводять проблеми в дистантних сім'ях до аналогії з неповною сім'єю, стверджуючи, що відчуття самотності і обмеженість зовнішніх контактів властиві цим типам сімей. Схожого підходу дотримується Ю. Раєвська, яка вважає, що дистантна сім'я – це один із типів неповних сімей, у яких між двома батьками існують законні стосунки, але один із них з різних причин (заробітки, конфлікти) тривалий час відсутній і спілкується опосередковано (через листування, телефон, використання соціальних мереж) або під час короткочасних зустрічах, тощо [21, 153].

Узагальнюючі поняття, ми можемо сказати, що дистантна сім'я – це невелика соціальна група людей, об'єднаних родинними зв'язками (шлюбом, кровною спорідненістю, усиновленням, опікою), спільністю виховання та задоволення біологічних і соціально-економічних потреб, любов'ю і взаємною відповідальністю, проте партнери і діти не отримують прямого емоційного спілкування один з одним, члени цих сімей, проживаючи тривалий час на відстані, спілкуються за допомогою новітніх технологій і різними засобами зв'язку через соціальні мережі.

Як відзначають Веретенко Т.Г. та Заверико Н.В., дистантна сім'я - це:

- Повна сім'я з дітьми, в якій один з батьків тривалий час відсутній у зв'язку з родом професійної діяльності або вимушеної міграції для забезпечення благополуччя сім'ї, внаслідок чого один з батьків часто розриває безпосередній і змушений залишити свою роль агента соціалізації, обмежившись просторово віддаленою особою «другого за значенням» (за термінологією Дж. Г. Міда). Такими сім'ями, як правило, є сім'ї з дистантним батьківством, рідше дистантним материнством;
- Звичайна сім'я (бездітна, часто малодітна чи багатодітна), у якій більша частина життя кожного з подружжя проходить окремо від певної діяльності (роботи) одного із подружжя. Це можуть бути сім'ї моряків, військовослужбовців, артистів, спортсменів, бортпровідників поїздів далекого прямування, мігрантів і представників багатьох інших професій;
- Сім'я, в якій певний час відсутній член родини через специфіку його професії, або ситуації вимушеної міграції. Труднощі такої сім'ї пов'язані з порушенням нормального функціонування подружньої підсистеми. Саме таке подружжя, як правило, позбавлене потреби в інтимній близькості, підтримці та захисті і часто живе «в режимі очікування» від декількох місяців до декількох років. Такі подружні відносини можуть бути формою прихованого розлучення;
- Сім'я, в якій один із подружжя (зазвичай чоловік) з різних причин проживає окремо від сім'ї; сім'я зі стійкими конфліктами у стосунках між подружжям, батьками та дітьми; сім'я, в якій є серйозні помилки і неправильні оцінки у вихованні дітей та ін. [2, 18-22].

Думки про стабільність далеких сімей суперечливі, але це не дивно, оскільки сім'я тут багато в чому номінальна, так як подружжя більшу частину часу не проживає разом. Одні вважають, що особливості цих сімей роблять їх нестабільними: на цьому ґрунті набагато більша небезпека подружньої зради та розпаду сімей; Діти бачать приклад відсутності батьків - складається модель такої сім'ї. На думку інших, такі сім'ї є одними з найміцніших і

стабільних сімей, тому що в них довше зберігається свіжість почуттів, оскільки вони постійно відновлюються періодичними розлуками.

Одним із важливих положень Г. Венгера, згідно з яким психологічними ознаками дистантної сім'ї є [1.]:

а) відсутність або значна дисфункція елементів у системі сімейних стосунків;

б) Низька якість сімейного життя аж до повної неспроможності виконувати сімейні обов'язки, що призводить до незадоволення основних потреб членів сім'ї.

Першою ознакою є відсутність або порушення наступних елементів:

1) Цілі – невідповідність мети виховної соціалізації дорослих членів сім'ї меті сімейної системи;

2) Функціональний порядок – дезорганізація сімейних зв'язків, що проявляється в неадекватному розподілі сімейних ролей, невідповідності цілей і правил функціонування сім'ї як цілісної системи;

3) Енергетична система – відсутність активності, спрямованої на задоволення потреб інших членів сім'ї, неорієнтованість на розвиток сім'ї і, відповідно, непідготовленість до змін у житті кожного окремого члена сім'ї і сім'ї в цілому.

Дистантна сім'я є в певному сенсі номінальною, оскільки подружжя проживає окремо один від одного. Така ситуація підвищує ймовірність подружньої зради, міжособистісних конфліктів і розпаду сім'ї. У такого подружжя спостерігається дефіцит у вираженні позитивних емоцій, таких як радість, задоволення, задоволення, і високий рівень вираження смутку, гніву та страху. Через втрату постійного контакту подружжя розлучаються один з одним і відносини стають офіційними. У таких ситуаціях часто на першому плані буде економічний фактор. Наприклад, один із партнерів і діти отримують дорогі подарунки, для іншого це можливість показати свою любов.

Для дистантних сімей характерна емоційна депривація. Цей стан виникає як розрив між подружжям, між батьками і дітьми: тимчасові зустрічі, короткі телефонні розмови, брак часу на дітей і партнера і, як наслідок, відсутність емоцій і почуттів. Не всі учасники можуть бути разом на сімейному відпочинку: мама, тато, діти. При зустрічі дуже важко налагодити емоційне спілкування, батьки і діти не витрачають час на обійми, пестощі, дотики та погляди [1, 111]. Подружжя різними способами намагаються компенсувати брак емоцій, які повинна пропонувати сім'я: вони шукають уваги інших людей чи своїх думках.

Численні факти свідчать про те, що одного року вимушеного розлучення достатньо, щоб пересічна сім'я розвалилася. Якщо їх не об'єднують маленькі діти, люди, повертаючись додому, стають різними, чужими один одному. У цей період деякі знаходять нову пару за кордоном і навіть офіційно оформляють стосунки, забуваючи про розлучення на батьківщині. Подібним чином поводяться і їхні «половинки», які залишаються на батьківщині. Випадки подвійних шлюбів стали настільки поширеними, що їх навіть не намагаються приховувати.

1.3. Кризи в сімейних стосунках, як основні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції

Рудинеско Е. дає визначення поняттю «сімейна криза» – це стан сімейних стосунків, що виникає внаслідок порушення комунікаційного балансу між подружжям, що призводить до непорозумінь, емоційної віддаленості та небажання спільно шукати вихід із ситуації, що склалася [22].

Найчастіше виділяють наступні фази сімейної кризи [18, 60]:

– перша фаза: пов'язана з прийняттям подружніх обов'язків. Молода сім'я без дітей переживає перехід від особистого життя до спільного - це час адаптації, звикання. Головне завдання цього періоду - адаптація подружжя до сімейного життя і один одного;

- друга фаза: пов'язана з народженням першої дитини, що призводить до прийняття подружжям своїх батьківських ролей і прийняття факту появи в сім'ї нової особистості;

- третя фаза: пов'язана з досягненням дитиною нового рівня соціалізації, що передбачає відвідування дошкільного закладу чи школи та дає можливість перевірити ефективність досвіду, отриманого дитиною на сімейному рівні;

- четверта фаза: пов'язана з прийняттям того факту, що дитина вступає в підлітковий вік, який часто ускладнюється збігом з особистісною кризою середнього віку батьків (періодом підбиття проміжних життєвих підсумків). Це етап зрілого шлюбу. Як правило, вік подружжя від 37 до 40 років і спільне життя близько 10-15 років.

- п'ята фаза: пов'язана з бажанням дорослих дітей бути самостійними і самостійно вирішувати власні проблеми. Основним завданням розвитку сім'ї на цьому етапі є створення умов для переїзду дорослих дітей рідного дому;

- шоста фаза, яка переживає сім'я, називається «спорожніле гніздо». Сім'я, яка досягла цього етапу, виконала свою батьківську функцію. Небезпека цього періоду полягає в тому, що якщо сім'ю пов'язували насамперед не спільні інтереси подружжя, а догляд і виховання дітей, то в цей період зникає сенс спільного життя;

- сьома фаза: трагічна фаза сімейного життя, коли один із партнерів залишається сам після смерті іншого. Це супроводжується травмуючим переживанням втрати, відчуттям порожнечі та непотрібності в житті. Але навіть у цей складний період необхідно знайти в собі сили підтримувати стосунки з родинами дітей, знаходити нові інтереси та сенс життя.

Знання можливих етапів криз у сімейному житті є дуже важливим, оскільки допомагає не тільки усвідомити проблеми, які виникають і можуть ускладнити життя подружжя, а й шукати та визначати ефективні механізми їх вирішення. Хоча, зрозуміло, що універсальних відповідей на всі запитання,

які виникають, бути не може, і кожна сім'я має свою практику розвитку стосунків і свій досвід вирішення проблем.

Кожна фаза життєвої кризи має певні симптоми, серед яких вчені виділяють наступні:

- зниження прагнення подружжя до інтимної близькості;
- відсутність спроб догодити один одному;
- виникнення суперечок і взаємних звинувачень з питань виховання дітей;
- відсутність єдиної думки з більшості важливих для подружжя питань (стосунки з родиною та друзями, плани на майбутнє, розподіл сімейних доходів, тощо);
- погане розуміння або нерозуміння взагалі почуттів один одного;
- роздратування практично на всі дії і слова партнера;
- переконання одного з подружжя в тому, що він або вона змушені завжди поступатися бажанням і думкам іншого;
- небажання ділитися своїми проблемами і радощами з партнером [14].

Всі етапи життєвої кризи родини супроводжуються сімейними конфліктами. Зміни в зоні впливу сім'ї призводять до змін в міжособистісних відносинах між подружжям, дитячо-батьківських відносинах і відносинах між поколіннями. У конфліктній ситуації сторони подружжя часто суб'єктивно сприймають як власні дії, позиції та наміри, так і дії іншого з подружжя. Типовими помилками сприйняття в сімейних стосунках Турбан В. В. визначає [30, 447]:

Песимізм – це коли людина помічає і звертає особливу увагу лише на негативні сторони та ігнорує позитивні сторони подружнього життя. Прогноз нашого спільного майбутнього малює похмуру картину.

Категоричність - це сприйняття стосунків подружжям через чорно-білу призму. Коли виникає проблема в певному аспекті шлюбу, така людина починає вірити, що шлюб приречений.

Легковажність - виникає, коли людина переконана, що проблеми не існують або що певні факти не важливі для шлюбу.

Суб'єктивізм – це коли індивід ігнорує очевидне і замість цього оперує тільки власними ідеями.

Ідеалізм – це коли людина має романтичні погляди на життя. Його очікування щодо партнера та шлюбу в цілому нереалістичні.

Орієнтація на комфорт – це ситуація, в якій ставлення до шлюбу характеризується уявленнями, як про інструмент задоволення лише власних потреб і рівня, лише власного комфорту.

Завищені вимоги – індивідуальна вимога до партнера бути таким, яким один з партнерів хоче його бачити.

Фаталізм – це коли один з партнерів відмовляється щось змінювати у шлюбі не тому, що його все влаштовує, а тому, що він вірить, що насправді нічого змінити неможливо, і живе за принципом: «Буде, як буде».

Застрягання — це надмірна зосередженість одного з партнерів на негативному інциденті та перенесення цього інциденту на все життя.

Жертовність – шлюб розглядається з точки зору жертовності та необхідності постійно чимось жертвувати: заради когось чи чогось чи для збереження шлюбу, наприклад, заради дітей.

Консерватизм – шлюб розглядається як стереотипні стосунки, в яких зовнішні впливи переважно створюють страшні очікування. Думка про необхідність щось змінити також лякає.

У кожному конфлікті обидва партнери відчувають так звані змішані почуття. З одного боку, кожен відчуває до іншого ворожість, гнів чи ненависть, бажання, щоб інший партнер поступився своєю позицією, з іншого боку, у опонентів виникають більш дружні почуття, породжені сукупністю попередніх стосунків, а також, прагнення до взаєморозуміння і згоди [30, 448].

Залежно від того, як члени сім'ї вирішують ту чи іншу проблему, конфлікт може відігравати як деструктивну, так і позитивну роль. Скандали,

взаємні скарги, а найчастіше взаємні звинувачення можуть зруйнувати сім'ю. І навпаки, взаємодопомога, прагнення вирішити конфлікт і досягти консенсусу є найкращим способом швидкого вирішення конфліктів.

Повномасштабна війна розділила тисячі українських родин. У березні кількість сімей, які розлучаються зі своїми близькими, досягла 45%. Це люди, які через війну були змушені залишити свою домівку та вимушено переїхати у більш захищені міста України та закордон.

У той же час є люди, які свідомо розривають стосунки або шлюб. Причин стільки, скільки розбіжних пар. Каталізатором у стосунках стають події: проблеми, на які жінка чи чоловік раніше закривали очі, загострюються та призводять до розлучення.

Помиткіна Л.В. затверджує, що існує кілька рівнів відносин між подружжям, на основі яких може виникнути конфлікт [18, 74-76].

Психофізіологічний – ця дисгармонія виражається в порушенні статевого життя. В цілому це явище досить поширене, але його рідко називають основною причиною рішення про розлучення.

Психологічний - в сім'ї створюється нездоровий психологічний клімат, який проявляється в постійних сварках, взаємних придирках і дратівливості, які часто спрямовані на дітей.

Соціально-ролевий – симптоми порушення стійкості цього рівня – нерівний і неправильний розподіл сімейно-побутових навантажень.

Соціокультурні (духовні) – конфлікти проявляються у формі нерозуміння подружжя між собою, неповаги, незацікавленості або незадоволеності спілкуванням з подружжям, неприйняття їх життєвих ідеалів і цінностей.

Причини, що викликали конфлікт на тому чи іншому рівні, можуть бути різними. Крім того, їх можна поділити на дві групи в залежності від часу їх появи. Це причини, які виникли безпосередньо під час шлюбу, під час спільного проживання та ведення спільного побуту та об'єктивно існували до створення сім'ї.

Фактори ризику - це група причин, які об'єктивно існували до створення сім'ї, оскільки їх наявність під час дошлюбного знайомства створює ризик майбутнього розлучення [31, 189].

Фактори ризику пов'язані з особистістю людини, її вихованням, походженням та умовами шлюбу.

Федоренко Р. П. визначає фактори ризику, що включають [31, 191]:

- великі освітні та вікові відмінності між подружжям (особливо, якщо жінка значно старша);
- схильність до алкоголізму одного з подружжя;
- легковажне ставлення до шлюбу, сім'ї в цілому;
- дуже ранній вік вступу в шлюб;
- поспішне народження дитини;
- дуже короткий час знайомства;
- різка незгода між батьками навіть одного з подружжя щодо укладення шлюбу.

Ці фактори стають помітними в перші роки шлюбу в прямому сенсі цього слова і багато в чому визначають те, що більше третини розлучень відбувається в сім'ях, які прожили разом від одного до трьох років.

За підсумками вибіркового соціально-демографічного обстеження «Сім'я і сімейних відносин в Україні» при розлученні виділяють основні три групи причин [23]:

- Побутові - нездатність або небажання одного з подружжя вести сімейний побут, умови проживання, вимушена розлука, матеріальна незабезпеченість.
- Міжособистісні - втрата почуття любові і прихильності, різні погляди на життя, грубість, ревності, хвороба одного з подружжя, недовіра. Головним фактором тут є грубість і неповага подружжя один до одного. Ініціаторами розлучення стають жінки, причиною яких є алкоголізм чоловіка, а з цим хамство, побої, образи, погрози, тощо. Для чоловіків грубість дружини зазвичай має принципово інший зміст. Це, насамперед,

неповага до людини, невіра в її можливості, небажання діяти з її інтересами, докори, зневага до успіхів і невдач в професійній діяльності, неприязнь до друзів людини, тощо. Такий фактор, як різне ставлення до життя - так звана різниця характерів - набагато важливіше для чоловіків, ніж для жінок.

- Зовнішні чинники - зрада, поява нової сім'ї або нового об'єкта кохання, втручання батьків або інших осіб.

Узагальнюючи, ми можемо сказати, що криза сімейного життя - це своєрідна революційна ситуація в окремій сім'ї, коли одні її члени не хочуть, а інші не можуть жити по-іншому. До чого це призведе - до розлучення або, навпаки, до зміцнення відносин - кожен вирішує сам. Але як говорить народна мудрість: хто попереджений, той озброєний. Знаючи, з якими підводними каміннями може зіткнутися сімейний човен, набагато легше вживати профілактичних заходів, щоб уникнути його розвалу. То які кризи чекають у сімейному житті, скільки їх, і з чим вони пов'язані, ми описали у теоретичному дослідженні нашої роботи.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

3.1. Аналіз соціальних та психологічних опитувань, виявлення та конкретизація психологічних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції

У вересні 2022 року компанія «We know what to do», провела соціальне опитування серед українських сімей під час вимушеної міграції з залученням психологів, на тему «Причини розлучень під час війни та форми розірвання шлюбу» [34]; Журнал Українська Правда, в розділі «Життя» провели інтерв'ю з українськими сім'ями на тему «Людина – не власність. Чому розлучаються у війну і як це запобігти» [8]; «Суспільство» Радіо Свобода, 13 червня 2023 року, провели інтерв'ю з українськими сім'ями на тему «Чому в Україні кожна друга подружня пара розлучається?» [27].

За результати проаналізованих джерел, нами було виявлено та конкретизовано основні психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції:

1. Жінки, які були незадоволені своїм шлюбом або мали певні сумніви, зрозуміли, що завтра вранці вони може не прокинутися, тому що ніхто з нас не знає, куди саме впаде ворожа ракета. І в той же час у них є бажання жити своїм сімейним життям так, як вони колись мріяли, але для цього вони повинні припинити робити те, що їм дуже не подобається. Звичайно, причини незадоволеності є різні. Однак, найчастіше це відбувається тоді, коли пара дійсно ставить після шлюбу зовсім інші цілі, ніж створення сім'ї та її розвиток. Іноді, це може той «останній шанс» або бажання перекласти відповідальність за комфорт життя на чоловіка.

Суспільство також відіграє важливу роль з ментальними настановами та шаблонами, що жінка повинна бути заміжньою. Але ні, коли ми не керуємось своїми бажаннями та намірами, ми отримуємо зовсім інші результати, ніж очікували. Коли почалась війна, і почалась переоцінка свого життя, жінки вперше зізналися собі, чого вони насправді хочуть, виникли наміри розірвати шлюб, який їх не влаштовував, і жити так, як вони насправді хотіли. На даний момент, жінки дуже чесні самі з собою. Насправді, війна спровокувала появу цього мотиву – зустрічі людини з собою.

2. Коли жінка їде до Європи сама або з дітьми і стикається з обставинами, з якими раніше не могла впоратися. Досі жила з чоловіком і дітьми, а чоловік вирішував усі проблеми. Вона звикла до свого життя, шлюб і сім'я для неї звичайний життєвий ритуал, який не потребує змін. Тому, про розлучення вона навіть не замислювалась. Можливо, вона не дуже любила якісь моменти, але зазвичай відсувала їх і казала: «Чому я про це думаю?» Все добре, діти зі мною, всі здорові і щасливі».

І тепер, такі жінки повинні щось для себе вирішити, налагоджувати своє життя, своє і своїх дітей, все в іншій країні. Звичайно, це дуже важко, але жінка, не чекаючи від себе «героїзму», щодня приймає рішення, думає про наслідки своїх рішень і розуміє, що вона з ними впорається, здатна впоратися і організувати якісне життям закордоном. Невідомі обставини, певний виклик, який жінка приймає і відчуває свою внутрішню силу.

Тут приходить розуміння, що вона самодостатня і може забезпечити себе та своїх дітей. І все без допомоги чоловіка. Вона починає згадувати моменти життя, які її не влаштовували, особливо коли чоловік міг її принизити і знецінити. Більшість жінок мають час подумати і зрештою можуть зізнатися собі, що «мій шлюб був не дуже міцним, коли я можу спокійно сказати, що мені краще без нього, ніж з ним». Такі жінки усвідомлюють свою силу, вирішувати певні життєві проблеми без чоловіка. Вони відчувають ту саму

правду про себе, що більше не хочуть виходити заміж лише заради досягнення статусу заміжньої жінки.

3. Коли чоловік, відправивши дружину в іншу країну, раптом розуміє, що не сумує за нею, а так йому стає легше. У перших двох випадках, коли було сказано, що жінка дозволила собі поговорити щиро сама з собою, чоловік зробив те саме. Він почув себе і вже не хоче так жити. Він почув себе, свої бажання і зрозумів, що їх шлюб був якщо не помилкою, то точно шляхом у різні боки.

Як правило, чоловіки в Європі роблять те ж саме, що і жінки. Вирішують розлучитися і повідомляють про це дружині. Більшість жінок приховують це, тому що це важко морально, емоційно та фінансово.

4. Різні політичні погляди. Для багатьох сімей війна в Україні почалася не 24 лютого, а 8 років тому, і якщо до повномасштабного вторгнення росії в окремих українських родинах було місце для різних політичних поглядів, то зараз це є неможливим. Тому такі сім'ї розпадаються. На жаль, є випадки, коли одна людина в сім'ї могла навіть підтримувати окупацію країни, «русский мир», а інша свідомо займала проукраїнську позицію. Коли люди мають такі різні цінності, погляди та мораль, вони не можуть співіснувати разом. Це велика криза, це шок, і перш за все, це удар по особистих кордонах. Обставини виходять за межі типового повсякденного досвіду і немає позитивних поглядів на спільне майбутнє.

5. Втрата базової підтримки та довіри. Сім'я – це осередок суспільства, який має стати гарантом безумовної довіри та безпеки для кожного члена родини. Дуже часто люди продовжують жити в шлюбі заради дітей і повсякденного життя, так і не навчившись слухати один одного і розділяти почуття і страхи один одного. Деякі з цих сімей були знехтувані підтримкою один одного, вислуховували звинувачення в свою адресу та взагалі покинули сім'ю, залишивши в небезпеці. Це також може бути криза, яка розриває подружні стосунки. Виникає запитання: як я можу бути поруч з тобою, якщо я тобі не довіряю?».

6. Насильство у сім'ї. Війна стала точкою неповернення до минулого життя. Люди, яким загрожує реальна смертельна небезпека, визнають цінність часу. Сім'я може вирішити розірвати стосунки, в яких вони зловживали алкоголем чи наркотиками або де було насильство - як психологічне, так і фізичне. Виникає питання: навіщо продовжувати стосунки з тим, хто не може запропонувати довіри, підтримки чи миру? Деякі з респондентів зазначали: «Я не хочу вас більше рятувати, я не хочу це терпіти», наприклад, побої, п'янство, наркотики, тощо. Безпека, недовіра та втома – три вирішальні фактори, які можуть змусити людей розлучатися під час війни.

7. Різні погляди та ставлення до безпеки у воєнний час. Як не переживати за кохану людину, коли вона свідомо ризикує своїм життям і здоров'ям. У такі моменти ми більше переживаємо за себе, хочемо бути рятувальниками. У людей є така звичка забігати у майбутнє, і це нормально. Коли ми підштовхуємо наших партнерів робити правильні речі та ігноруємо навіть найхимерніші та безглузді рішення, ми намагаємося насамперед бути хорошими у власних очах. Навіть якщо ми цього не визнаємо. З одного боку, люди щиро хочуть, щоб їхні близькі були живі, здорові та захищені, а з іншого – не хочуть їх почути та прийняти їхній вибір. Тому ті, хто заохочує своїх партнерів піти в бомбосховище, часто залишаються з ними вдома, і в небезпеці опиняється не одна людина, а ціла родина. Іноді найкраще, що ми можемо зробити для іншої людини, це відпустити їх. Чоловік чи жінка не є власністю, це незалежна особистість зі своєю інтуїцією, міркуваннями та пасивною агресією. Такі суперечки можуть призвести до розлучення через різницю в налаштуваннях безпеки.

Підводячи підсумки, можемо сказати, що єдність і підтримка – це єдине, що допомагає нам вистояти в цей важкий час. Але ми бачимо, скільки пар розпадається. Зараз є усвідомлення того, що завтра може не настати. Важливо жити сьогоднішнім днем і не відкладати це на потім.

Навіть, під час війни, цінності подружжя, які є основоположними для відносин, виходять на перший план. Тоді як люди змогли визнати, що їхні цінності по відношенню до партнера кардинально відрізняються, пара дивиться один на одного зовсім іншими очима, а також на себе поруч зі своїм партнером. Цінність пари, як основа, на ній все тримається. І знову ж таки, коли цінності в парі змінюються, треба про обговорювати і говорити, але мало хто це робить.

Уміння говорити і бути почутим вирішує 90% проблемних ситуацій у стосунках. Багато пар взагалі не ведуть діалогу. Це означає, що вони говорять, але переважно чують лише себе. У стосунках важливо обговорювати все, що вас турбує. І не через скарги. І найголовніше – перевірити, чи правильно вас почув партнер. Також, важливо розуміти, що інша людина відрізняється від вас, думає інакше і не може читати ваші думки, якщо ви чогось хочете, ви повинні це сказати, а не чекати, поки партнер здогадається.

Відносини перевіряються на відстані. Якщо до війни у подружжя не все складалося, то тепер з'явилися нові причини для сварок і конфліктів. Кризові обставини своєрідне випробування стосунків подружжя.

3.2. Методи, методика і процедура дослідження

Відповідно до мети нашого дослідження, яка спрямована на аналіз криз в сімейних стосунках, як основних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції, нами було проведено емпіричний дослідження.

Респондентами дослідження стали українські сім'ї, жінки яких через воєнні дії були вимушені переїхати до Німеччини, а чоловіки залишились на території України. У дослідженні прийняло участь 7 українських сімей, віком від 26 до 35 років, які знаходяться в шлюбі від 2-х до 7-ми років. Дослідження проводилось онлайн за допомогою Google form з чоловіками,

які знаходяться на території України і офлайн з жінками які проживають в Німеччині на базі центру для вимушених мігрантів.

У якості методів психологічної діагностики сім'ї було використано три методики:

1. Методика «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (Додаток А) ;
2. Діагностика схильності сімейних пар до конфліктної поведінки за методикою К. Томаса (Додаток Б).

3. Методика «Незакінчених речень»

Вважаємо доцільним розглянути більш детально направленість психологічних методик:

Тест-опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ), призначений для вивчення загального фону переживань індивіда, пов'язаного з його позицією в сім'ї, з тим, як він сприймає себе в сім'ї. Тест-опитувальник складається з 21 питання, відповіді на які «Так, це так», «Ні, це не так», «Важко сказати». При цьому, важливим моментом є те, щоб останній варіант відповіді використовувався не більше трьох разів [25, 161].

Дана методика складається з трьох підшкал:

1. Субшкала В - вина (сімейна вина члена сім'ї);
2. Субшкала Т - тривожність (сімейна тривожність члена сім'ї);
3. Субшкала Н - напруженість (сімейна напруженість).

Обробка та інтерпретація даних складаються з підрахунку отриманих балів по трьом вище зазначеним шкалам, так само, методика дозволяє визначити Рівень загальної сімейної тривожності = вина + тривожність + напруженість.

Отримані результати розташовувалися в інтервалі від 0 до 21 балів. Відповідно, чим більше набраний бал, тим більш виражена ознака:

- 0-7 низький рівень;
- 8-13 середній рівень;
- 14-21 високий рівень.

Валідність методики перевіряли за допомогою методу Кьюдера-Річардсона, анкети перевірялася за обраним критерієм. Подібним критерієм були дані клінічної оцінки конкретної сім'ї чи особи, якість яких вимірювалася. Для визначення валідності використовувався коефіцієнт рангової кореляції Кенделла між балами субшкал опитувальника та критерієм.

«Діагностика схильності сімейних пар до конфліктної поведінки» за методикою К. Томаса дозволила виявити основні стратегії, форми поведінки які обирає особистість під час взаємодії: конкуренція, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування [25, 155].

Мета: Визначити переважну поведінку людини в конфліктних ситуаціях.

На ранніх етапах дослідження конфліктів широко використовувався термін «вирішення конфлікту», який означав, що конфлікт можна і потрібно вирішити або усунути. Отже, мета вирішення конфлікту розглядалася як ідеальний безконфліктний стан, у якому люди працюють разом у повній гармонії. Однак останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфлікту істотно змінилося. Причиною цього, на думку К. Томаса, є дві обставини: усвідомлення марності зусиль щодо повного усунення конфліктів і підтвердження позитивних функцій конфліктів. Тому, згідно з підходом К. Томаса, акцент слід змістити з усунення конфлікту на управління конфліктом.

Тому слід зосередити увагу на наступних аспектах зміни конфліктів: Які типи поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей? Які з них більш продуктивні чи більш руйнівні; як спровокувати продуктивну поведінку.

Для опису поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфлікту, основними вимірами якої є:

- 1) конкуренція - як прагнення домогтися свого на шкоду іншому;

- 2) пристосування - як протилежність конкуренції, жертвування власними інтересами на користь інших;
- 3) компроміс – знаходження спільного вирішення конфлікту;
- 4) уникнення - коли немає ні прагнення до співпраці, ні тенденції до досягнення власних цілей;
- 5) співпраця - коли учасники конфлікту досягають ситуації, яка повністю відповідає інтересам обох сторін.

На думку К. Томаса, якщо уникнути конфлікту, жодна зі сторін не досягне успіху. У таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування та компроміс, або один учасник виграє, а інший програє, або обидва програють, оскільки йдуть на компроміс. І тільки в ситуації співпраці виграють обидві сторони.

Методика «Незакінчених речень» відноситься до класу проєктивних психологічних процедур і традиційно використовується в психодіагностиці для дослідження суб'єктивних переживань, очікувань, патологічних станів особистості, а також проблем міжособистісного сприйняття та взаємодії.

Запитання були розроблені автором роботи та науковим керівником, методика містять 20 незакінчених речень, що могли допомогти нам розібратися в міжсімейних стосунках українських сімей до вимушеного міграції та до початку війни.

3.3. Результати дослідження та їх інтерпретація

За результатами тест-опитувальника «Аналізу сімейної тривоги» (АСТ) пропонуємо розглянути, яка саме субшкала сімейної тривоги проявляється у респондентів в українській сім'ї.

Таблиця 3.1

**Розподіл відповідей по субшкалам тест-опитувальника
«Аналіз сімейної тривоги» (АСТ)**

№ сім'ї	Категорія	Субшкала В - вина	Субшкала Т - тривожність	Субшкала Н - напруженість
Сім'я 1	Світлана	2	5	6
	Євген	1	4	3
Сім'я 2	Анастасія	2	6	5
	Сергій	0	4	6
Сім'я 3	Людмила	1	4	2
	Валерій	0	4	3
Сім'я 4	Юлія	3	4	5
	Ігор	0	3	5
Сім'я 5	Надія	4	5	7
	В'ячеслав	2	7	5
Сім'я 6	Олена	0	5	6
	Григорій	2	5	6
Сім'я 7	Анна	3	6	8
	Антон	2	5	7

Аналізуючи отримані результати по трьом субшкалам, можемо провести попереднє роз'яснення по кожній сім'ї:

Сім'я 1. У Світлани домінує субшкала – Напруженості – 6 балів, а у Євгена субшкала – Тривожності – 4 бали.

Сім'я 2. У Анастасії домінує субшкала Тривожності – 6 балів, а у Сергія субшкала Напруженості – 6 балів.

Сім'я 3. У Людмили та Валерія домінує субшкала Тривожності – 4 бали у кожного.

Сім'я 4. У подружжя домінує субшкала Напруженості – по 5 балів у кожного.

Сім'я 5. У Надії домінує – субшкала Напруженості 7 балів, а у В'ячеслава субшкала Тривожності 7 балів.

Сім'я 6. У подружжя домінує субшкала Напруженості – по 6 балів у кожного.

Сім'я 7. У подружжя домінує субшкала Напруженості – по 8 балів у Анни і 7 балів у Антона.

Якщо підрахувати всі бали за кожною субшкалою тест-опитувальника «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ), ми можемо побачити, яка саме субшкала більш виражена в українських сім'ях нашої вибірки.

Рис. 3.1 Розподіл отриманих балів по всім трьом шкалам тест-опитувальника «Аналіз сімейної тривоги».

За результатами рисунка 3.2 отримуємо, що субшкала Вини виражена на 14% (22 бали); субшкала Тривожності – виражена на 41% (67 балів); субшкала Напруженості виражена на 45% (74 бали).

Можемо підсумувати і сказати, що за результатами по всім трьом субшкалам більш виражена субшкала Напруженості – 45%, менше виражена субшкала Тривожності – 41%, майже не виражена Субшкала Вини – 14%.

Такі високі результати субшкали Напруженості свідчать про те, що в сім'ї є конфлікти, непорозуміння, різні погляди на травмуючі обставини та виховання дітей. Наявне відчуття індивіда, щодо виконання сімейних обов'язків є надто складним і непосильним завданням.

Субшкала Тривожності підтверджує емоційну нестабільність в сімейних відносинах в українських сім'ях нашої вибірки. Переживання відчуття, що ситуація в сім'ї не залежить від власних зусиль респондента.

Субшкала Вини, яка найменш виражена, свідчить про неадекватне відчуття відповідальності за все негативне, що відбувається в сім'ї респондента.

Як ми зазначали раніше обробка та інтерпретація даних складаються з підрахунку отриманих балів по трьом зазначеним шкалам (рис.3.1), також методика дозволяє визначити рівень загальної сімейної тривожності = вина + тривожність + напруженість.

Отримані результати розташовуються в інтервалі від 0 до 21 балів. Відповідно, чим більше набраний бал, тим більш виражена ознака:

- 0-7 низький рівень;
- 8-13 середній рівень;
- 14-21 високий рівень.

За результатами тест-опитувальника «Аналізу сімейної тривоги» (АСТ) ми отримали наступні результати рівня загальної сімейної тривоги в українських сім'ях нашої вибірки (таблиця 3.2.)

Таблиця 3.2.

Рівень загальної сімейної тривоги в українських сім'ях

№ сім'ї	Категорія	Результати	Рівень загальної сімейної тривоги
Сім'я 1	Світлана	13	Середній рівень
	Євген	8	Середній рівень
Сім'я 2	Анастасія	13	Середній рівень
	Сергій	10	Середній рівень
Сім'я 3	Людмила	7	Низький рівень
	Валерій	7	Низький рівень
Сім'я 4	Юлія	12	Середній рівень
	Ігор	8	Середній рівень
Сім'я 5	Надія	16	Високий рівень
	В'ячеслав	14	Високий рівень
Сім'я 6	Олена	11	Середній рівень
	Григорій	13	Середній рівень
Сім'я 7	Анна	17	Високий рівень
	Антон	14	Високий рівень

За результатами рівня загальної сімейної тривоги по таблиці 3.2, ми бачимо, що:

- Одна сім'я (сім'я 3) має низький рівень тривоги;
- Чотири сім'ї (сім'ї № 1, 2, 4, 6) мають середній рівень тривоги;
- Дві сім'ї (сім'ї № 5, 7) мають високий рівень тривоги.

На рисунку 3.2., демонструємо рангову кореляцію рівня загальної сімейної тривоги між усіма українськими сім'ями нашої вибірки.

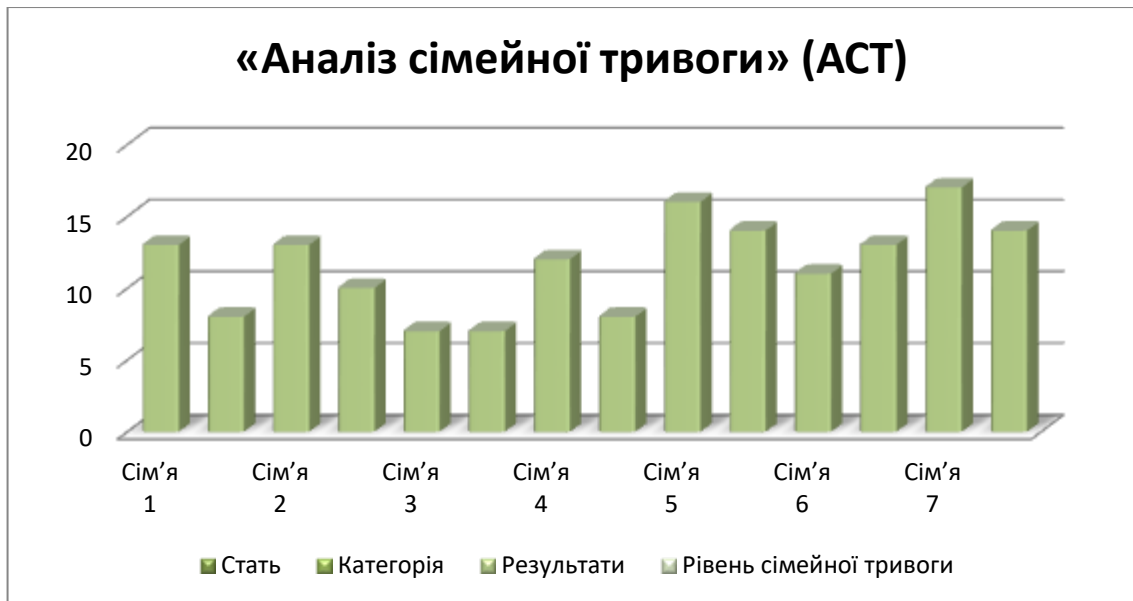

Рис. 3.2. Рангова кореляція загального рівня сімейної тривоги

Можемо констатувати, що більш виражені результати по кількості набраних балів у жінок, які наразі вимушено проживають у Німеччині.

Тож, нами було визначено 2-ві сім'ї (№ 5,7) з високим рівнем тривоги, це свідчить про те, що ці сім'ї знаходяться в кризі. Наявні протистояння інтересів і потреб членів сім'ї, які є особливо гострим і поширюється на основні сфери життєдіяльності сімейного співтовариства. Члени сім'ї займають непримиренну і навіть ворожу позицію по відношенню один до одного, не погоджуються ні на які поступки і компромісні рішення. Хочемо зауважити, що такі сім'ї зазнають краху або знаходяться на межі розвалу.

Також 4-ри сім'ї (№ 1,2,4,6), які мають середній рівень тривоги, в психології називають «конфліктними сім'ями». У стосунках між чоловіком, дружиною та дітьми, де не стикаються сфери інтересів, потреб, намірів і бажання членів сім'ї та виникають сильні та стійкі негативні емоційні стани. Такий шлюб може проіснувати тривалий час завдяки взаємним поступкам і компромісам та іншим факторам, які його підтримують.

Можна узагальнити, що з психологічної точки зору, сім'ї № 1, 2, 4, 5, 6, неблагополучні.

Виявлено 1-ну сім'ю (№3) з низьким рівнем тривоги, таку сім'ю, можна вважати благополучною, наявне позитивне ставлення до себе та самоприйняття; є ціль життя в сім'ї; здатність відповідати вимогам повсякденного життя та контролювати сімейні ситуації; наявність відчуття персонального чи особистісного зростання в сім'ї; наявність дбайливих і довірливих стосунків з оточуючими; позитивні емоції у стосунках; є автономія в сімейних стосунках.

Наступним кроком нашого дослідження було проведення діагностичної методики схильності сімейних пар до конфліктної поведінки К. Томаса.

У ході тестування респондентів за методикою К. Томаса нами були отримані первинні дані, що представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати виявлення типових форм поведінки особистості в конфліктних ситуаціях

№ сім'ї	Категорія	Стратегії поведінки				
		Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Прийняття
Сім'я 1	Світлана	4	5	6	8	9
	Євген	3	5	6	9	3
Сім'я 2	Анастасія	4	6	5	7	7
	Сергій	6	7	4	8	5
Сім'я 3	Людмила	0	11	12	0	4
	Валерій	1	12	10	0	3
Сім'я 4	Юлія	3	7	8	6	6
	Ігор	3	7	6	6	3

Продовження таблиці 3.3

№ сім'ї	Категорія	Стратегії поведінки				
		Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Сім'я 5	Надія	3	0	2	11	0
	В'ячеслав	1	0	1	11	0
Сім'я 6	Олена	7	4	7	9	7
	Григорій	0	7	8	8	0
Сім'я 7	Анна	4	2	1	12	0
	Антон	6	4	4	11	1

Кількість балів, набраних за кожною шкалою, дає уявлення про виражену тенденцію до вияву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях. Шкала балів варіюється від 0 до 12, тобто чим вищий бал, тим більшу прихильність виявляє респондент до стратегії поведінки у конфліктній ситуації. Та стратегія поведінки, яка отримала найбільшу кількість балів з великою ймовірністю обереться досліджуваним в конфліктній ситуації.

Сім'я 1. Жінці найбільш притаманна стратегія пристосування (9 балів), а чоловікові найбільш притаманна стратегія уникнення (9 балів). Тому в конфліктній ситуації жінка буде пасивною, а чоловік буде застосовувати більш явно стратегію уникнення, але достатньо раціональною, свідомо ухилятиметься від проблем або фактично заперечуватиме конфлікт.

Сім'я 2. Жінці найбільш притаманна дві стратегії: пристосування (7 балів) та уникнення (7 балів), а чоловікові найбільш притаманна стратегія уникнення (8 балів). Тому, в конфліктній ситуації жінка буде пасивною та жертвувати власними інтересами на користь інших членів сім'ї, а чоловік

буде застосовувати більш явно стратегію уникнення, свідомо ухилятися від проблем.

Сім'я 3. Жінці найбільш притаманні стратегії: компроміс (12 балів) та співпраця (11 балів), а чоловікові також найбільш притаманні стратегії: співпраця (12 балів) та компроміс (10 балів). У чоловіка і жінки майже однакові показники стратегій. Якщо виникає конфліктна ситуація, то подружжя обговорює її і знаходить найкращі варіанти вирішення проблеми. Це свідчить про повне розуміння ситуації та можливість раціонального виходу з конфлікту. При цьому інтереси кожного задовольняються.

Сім'я 4. Жінці найбільш притаманні стратегії: компроміс (8 балів) та співпраця (7 балів), уникнення та пристосування (6 балів), а чоловікові найбільш притаманні стратегії: співпраця (7 балів) та компроміс та уникнення (6 балів). Це може свідчити про те що і жінка і чоловік однаково поступають у конфліктній ситуації, вони можуть жертвувати власними силами, думками та бажаннями, щоб не розпочати сильний конфлікт, але це говорить про те що вони не задоволені своїм сімейним життям, так називаємо «конфліктна сім'я».

Сім'я 5. Як у чоловіка так і у жінки сильно виражена стратегія уникнення (по 11 балів). Це говорить про кризову сім'ю, коли немає прагнення до співпраці і сімейної взаємодії.

Сім'я 6. Жінці найбільш притаманна стратегія уникнення (9 балів), а чоловікові найбільш притаманні стратегії: компроміс та уникнення (8 балів) та співпраця (7 балів). Це може свідчити про те що чоловік намагається шукати способи вирішення конфліктної ситуації засобами жертвувати своїми правилами та думками заради знаходження компромісу і уникнення сварки, а жінка вже втомилася від конфліктних ситуацій в сім'ї і немає прагнення до співпраці.

Сім'я 7. Жінці найбільш притаманна стратегія уникнення (12 балів), і чоловікові найбільш притаманна стратегія уникнення (11 балів). Чоловік та жінка в конфліктній ситуації будуть пасивними, при чому жінка буде

застосовувати більш явно стратегію уникнення, але достатньо раціональною, свідомо ухилятися від проблем.

З аналізу отриманих даних за методикою К. Томаса схильності сімейних пар до конфліктної поведінки ми можемо узагальнити, що найбільш виражені результати за шкалами співпраця та компроміс отримала сім'я №3, ми можемо вважати, що ця сім'я благополучна і в ситуації співпраці виграють обидва подружжя.

Сім'я № 5 та №7 отримали найбільші бали за шкалою уникнення, як чоловіки так і жінки на рівні, і це може говорити про те, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягне успіху.

У сім'ях № 1,2,4,6 найбільші бали за шкалами: конкуренція, пристосування, компроміс, що говорить про те, що один учасник виграє, а інший програє, навіть коли йде на співпрацю, з іншого боку можуть програвати і два учасника, оскільки йдуть на компроміс.

Наступний крок нашої роботи розрахунок коефіцієнту кореляції Пірсона між субшкалами сімейної тривоги та рівнем загальної сімейної тривоги за допомогою комп'ютерної програми Excel.

1) Субшкали співпраця та компроміс порівнюється з низьким рівнем загальної сімейної тривоги, ми отримуємо наступні результати: $r=1$ коефіцієнта, і це свідчать про повний лінійний зв'язок між ознаками шкал.

2) Субшкала уникнення порівнюється з високим рівнем загальної сімейної тривоги, ми отримуємо наступні результати: $r=-1$ коефіцієнта, це свідчить, про функціональний прямий зв'язок та функціональний зворотний зв'язок.

3) Субшкали пристосування, конкуренція та компроміс порівнюється з середнім рівнем загальної сімейної тривоги, ми бачимо наступні результати: $r= 1$ коефіцієнта, і це свідчать про повний лінійний зв'язок між ознаками шкал.

Як видно з аналізу двох проведених психодіагностичних методик, існує пряма, пропорційна залежність між субшкалами сімейної тривоги та рівнем

загальної сімейної тривоги, які проявляються в українських сім'ях нашої вибірки.

Провівши емпіричне дослідження та розрахунок коефіцієнту кореляції Пірсона, ми вирішили провести ще одну методику, для підтвердження або спростування нашої гіпотези за допомогою методики «Незакінчених речень».

Респондентам було запропоновано 20 незакінчених речень, які вони могли доповнити своїми висловами та думками.

За результатами методики більшість респондентів підтвердили, що до вимушеної міграції в їх сім'ях були присутні наступні проблеми:

- зниження прагнення подружжя до інтимної близькості;
- відсутність спроб догодити один одному;
- виникнення суперечок і взаємних звинувачень з питань виховання дітей;
- відсутність єдиної думки з більшості важливих для подружжя питань, таких як: стосунки з родиною та друзями, плани на майбутнє, розподіл сімейних доходів, тощо;
- погане розуміння або нерозуміння взагалі почуттів один одного;
- роздратування практично на всі дії і слова партнера;
- переконання одного з подружжя в тому, що він або вона змушені завжди поступатися бажанням і думкам іншого;
- небажання ділитися своїми проблемами і радіщами з партнером;
- жертвувати власними інтересами, щоб запобігти виникненню конфлікту;
- не було прагнення до сімейної співпраці;
- не проявляли бажання до компромісу та спільного вирішення конфлікту.

Одна із сімей, надала наступні результати, в їх стосунках до вимушеної міграції завжди з повагою ставилися один до одного, підтримували один одного, прагнули до співпраці та шукали загального компромісу у конфліктних ситуаціях. З переїздом жінки до Німеччини їх стосунки не

змінилися, а тільки більш укріпилися, стали ще міцнішими; вони з турботою ставлять один до одного, допомагають подолати травмуючі ситуації що склалися.

Тому, узагальнюючи всі отримані результати, можемо зробити висновок, що гіпотеза нашого дослідження, що кризи сімейних відносин пов'язаних з вимушеною міграцією не переносяться в ті сімейні пари, які були незадоволені шлюбом. Вимушена міграція є каталізатором латентних проблем, а саме сімейної напруженості і конкуренції в сімейних відношеннях, які були до цього в сім'ї, і були пов'язані з незадоволеністю шлюбом., повністю підтвердилась.

ВИСНОВКИ

Сучасна сім'я – це інститут, який фактично постійно перебуває під тиском соціально-економічних обставин і постійно змінюється. Як структуроутворююча система суспільного життя сім'я орієнтує всі фундаментальні зміни в суспільстві.

Українська сім'я, в свою чергу, яка традиційно є однією з основних цінностей української культури, має потужний потенціал впливу на процеси суспільного розвитку. Як показує історичний досвід, потреби функціонування інституту сім'ї завжди були і є одним із суттєвих факторів соціальних змін, а їх роль як важливого буфера між індивідами та соціальними змінами зростає, особливо в періоди кризи.

Внаслідок бойових дій та масових обстрілів у багатьох регіонах було знищено нормальне середовище проживання населення – житло та соціальну інфраструктуру, відсутні умови для реалізації основного права людини – права на безпечне життя.

За таких екстремальних умов виконання основних функцій сім'ї стало надзвичайно складним. Забезпечення фізичного (біологічного) і соціокультурного відтворення населення багато в чому залежить від його виживання: основним завданням сім'ї часто стає не народження і виховання наступних поколінь, а базове виживання членів сім'ї та фізичний захист дітей від небезпеки.

Міграція та розлучення одного або кількох членів сім'ї загострили існуючі проблеми у стосунках, які призвели до конфліктів і почуттів дітей до батьків. Тривала відсутність батьків (переважно батька) також призводить до певного дистанціювання дітей, сприйняття відсутнього батька як майже чужого для них.

Жінки, евакуйовані окремо від чоловіків, виявляють, що вони стали більш самостійними та рішучими, і змушені вирішувати проблеми, які раніше були компетенцією їх чоловіків.

Багато українських родин, під час вимушеної міграції, живуть і спілкуються на відстані. Серед багатьох проблем, які виникають в українських родинах, слід виділити домінуючу, викликану війною, так звану дистантну сім'ю. Така сім'я начебто існує, але номінально. У цьому випадку функції сім'ї не проявляються, виникає певна дисгармонія.

Теоретична частина нашого дослідження стала поштовхом для аналізу соціальних та психологічних опитувань, які були проведені за допомогою: компанії «We know what to do», Журналу Українська Правда, в розділі «Життя», «Суспільство» Радіо Свобода. За результати проаналізованих джерел, нами було виявлено та конкретизовано основні психологічні чинники розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції. Нами було узагальнено, що єдність і підтримка – це єдине, що допомагає нам вистояти в цей важкий час. Але ми бачимо, скільки пар розпадається. Зараз є усвідомлення того, що завтра може не настати. Важливо жити сьогоднішнім днем і не відкладати це на потім.

Навіть, під час війни, цінності подружжя, які є основоположними для відносин, виходять на перший план. Тоді як люди змогли визнати, що їхні цінності по відношенню до партнера кардинально відрізняються, пара дивиться один на одного зовсім іншими очима, а також, на себе поруч зі своїм партнером. Цінність пари, як основа, на ній все тримається. І знову ж таки, коли цінності в парі змінюються, треба ще обговорювати і говорити, але мало хто так робить. Уміння говорити і бути почутим вирішує 90% проблемних ситуацій у стосунках. Багато пар взагалі не ведуть діалогу. Це означає, що вони говорять, але переважно чують лише себе.

Відносини перевіряються на відстані. Якщо до війни у подружжя не все складалося, то тепер з'явилися нові причини для сварок і конфліктів. Кризові обставини своєрідне випробування стосунків подружжя.

Відповідно до мети нашого дослідження, яка спрямована на аналіз криз в сімейних стосунках, як основних чинників розлучень в українських сім'ях під час вимушеної міграції, нами було проведено емпіричний дослідження в якому прийняло участь 7 українських сімей, віком від 26 до 35 років, які знаходяться в шлюбі від 2-х до 7-ми років. Дослідження проводилось онлайн за допомогою Google form з чоловіками, які знаходяться на території України і офлайн з жінками які проживають в Німеччині на базі центру для вимушених мігрантів.

У якості методів психологічної діагностики сім'ї було використано три методики: методика «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ); діагностика схильності сімейних пар до конфліктної поведінки за методикою К.Томаса; методика «Незакінчених речень».

За першою методикою, ми отримали наступні результати: по всім трьом субшкалам більш виражена субшкала Напруженості – 45%, менше виражена субшкала Тривожності – 41%, майже не виражена Субшкала Вини – 14%. За результатами рангової кореляції загального рівня сімейної тривоги більш виражені результати по кількості набраних балів у жінок, які наразі вимушено проживають у Німеччині.

Виявлено 1-ну сім'ю (№3) з низьким рівнем тривоги, таку сім'ю, можна вважати благополучною. Також, нами було визначено 2-ві сім'ї (№ 5,7) з високим рівнем тривоги, це свідчить про те, що ці сім'ї знаходяться в кризі; та 4-ри сім'ї (№ 1,2,4,6), які мають середній рівень тривоги, в психології називають «конфліктними сім'ями». Можна узагальнити, що з психологічної точки зору, сім'ї № 1, 2, 4, 5, 6, неблагополучні.

Наступним кроком нашого дослідження було проведення діагностичної методики схильності сімейних пар до конфліктної поведінки К. Томаса. Сім'я № 5 та №7 отримали найбільші бали за шкалою уникнення, як чоловіки так і жінки на рівні, і це може говорити про те, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягне успіху. У сім'ях № 1,2,4,6 найбільші бали за шкалами: конкуренція, пристосування, компроміс, що говорить про те, що

один учасник виграє, а інший програє, навіть коли йде на співпрацю, з іншого боку можуть програвати і два учасника, оскільки йдуть на компроміс.

Розрахунок коефіцієнту кореляції Пірсона між субшкалами сімейної тривоги та рівнем загальної сімейної тривоги, за допомогою комп'ютерної програми Excel, показав, що існує пряма, пропорційна залежність між субшкалами сімейної тривоги та рівнем загальної сімейної тривоги, які проявляються в українських сім'ях нашої вибірки.

Також ми вирішили провести ще одну методику, для підтвердження або спростування нашої гіпотези за допомогою методики «Незакінчених речень». За результатами методики більшість респондентів підтвердили, що до вимушеної міграції в їх сім'ях були присутні проблеми сімейної взаємодії, нерозуміння один одного, роздратування практично на всі дії і слова партнера, не проявляли бажання до компромісу та спільного вирішення конфлікту.

Одна із сімей, надала наступні результати, в їх стосунках до вимушеної міграції завжди з повагою ставилися один до одного, підтримували один одного, прагнули до співпраці та шукали загального компромісу у конфліктних ситуаціях. З переїздом жінки до Німеччини їх стосунки не змінилися, а тільки більш укріпилися, стали ще міцнішими; вони з турботою ставлять один до одного, допомагають подолати травмуючі ситуації що склалися.

Тому, узагальнюючи всі отримані результати, можемо зробити висновок, що гіпотеза нашого дослідження, що кризи сімейних відносин пов'язаних з вимушеною міграцією не переносяться в ті сімейні пари, які були незадоволені шлюбом. Вимушена міграція є каталізатором латентних проблем, а саме сімейної напруженості і конкуренції в сімейних відношеннях, які були до цього в сім'ї, і були пов'язані з незадоволеністю шлюбом., повністю підтвердилась.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгер Г. С. Психологічні особливості ролевих стосунків у дистантних сім'ях. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець - Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 27. С. 103–116.
2. Веретенко Т.Г., Заверико Н.В. Дистантна сім'я: поняття, особливості, типологія: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. *Соціально-психологічні проблеми виховання в дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними.* (Чернівці 30-31 жовтня 2008 р.). Міністерство освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича; редкол.: І.М. Зварич [та ін.]. Чернівці: Технодрук, 2008. С. 18-22.
3. Веретенко Т.Г., Заверико Н.В. Дистантна сім'я: поняття, особливості, типологія: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. *Соціально-психологічні проблеми виховання в дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними.* Чернівці 30-31 жовтня 2008 р. М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича; редкол.: І.М. Зварич [та ін.]. Чернівці: Технодрук, 2008. С. 18-22
4. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2004 року. Київ: Державний інститут сім'ї і молоді, 2004. 42 с.
5. Головна І. В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти. Практична психологія та соціальна робота. 2006. №4. С. 12–16.
6. Дудка А. Сучасна українська сім'я. 15 травня – Міжнародний день сім'ї. URL: <https://www.novaera.te.ua>.

7. Думка психолога. Відносини на відстані — розрив чи зміцнення сім'ї? *NV*. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/vin-viyskovosluzhbovec-vona-zakordonom-yak-zberegiti-stosunki-na-vidstani-novini-ukrajini-50310640.html>
8. Журнал Українська Правда. Життя. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/authors/6240d83504681/>
9. Кляпець О.Я., Ларіна Т.О. Підготовка молоді до подружнього життя. Київ: Міленіум, 2009. 104 с.
10. Кляпець О.Я. Шлюбно-сімейні настановлення молоді як чинник вибору здорового способу життя. *Соціальна психологія*. Київ: Міленіум, 2005. № 6 (14). С. 151-157
11. Ковальчук І. В. Соціальна підтримка дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці в Україні : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2007. 88 с.
12. Костик О. Сім'я: якою вона є і якою повинна бути? *Голос Живой Вервиці*. № 19. URL: <http://livingrosary.org.ua/>
13. Кризи сімейних відносин чи кризи по-сімейному. URL: <http://megasite.in.ua/9267-krizi-simtjnih-vidnosin-chi-krizi-po-simejnomu.html>
14. Кризи сімейного життя – як їх подолати. URL: <http://superova.com/2011/02/kryzy-simejnoho-zhyttya-yak-jih-podolaty/>
15. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції на- селення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. С. 37—42. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
16. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002—2019 рр.: кол. мо- ногр. / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних дослі- джень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
17. Пінчук І. Я. Психосоціальні фактори та їх вплив на психічне здоров'я населен- ня України: нові виклики та шляхи їх розв'язання. Круглий стіл «Внутрішні пере- селенці в Україні: півроку поневірян та надії». URL: <http://www.idss.org.ua/stil.html>

18. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с
19. Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій. Київ: Либідь, 1994. 312 с.
20. Психологія молодого сім'ї: монографія. Мирослава Іванівна Мушкевич, Раїса Петрівна Федоренко, Тамара Іванівна Дучимінська, Людмила Іванівна Магдисюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
21. Раєвська Я. М. Вплив дистантної сім'ї на емоційну сферу підлітків. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 12. Київ, 2010. № 30. С. 152–158.
22. Рудинеско Е. Розладнана сім'я. Пер. з фр. Київ : Ніка-Центр, 2004.
23. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
24. Складна суміш почуттів. Як українські пари переживають війну і що робити, щоб зберегти сім'ю. *NV*. URL: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/ukrajinski-pari-yak-viyna-vplivaye-na-stosunki-psihiologiya-50310844.html>
25. Сова М.О. Психологія сім'ї: Навчальний посібник. М. О. Сова, С. О. Деніжна. Київ: 2014. 212 с.
26. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
27. Суспільство. Радіо Свобода «Чому в Україні кожна друга подружня пара розлучається?». 13 червня, 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25016301.html>
28. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: У 2-х ч. Чернівці: Рута, 2003. Ч.1. 268 с
29. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. 416 с.

30. Турбан В. В. Сімейний конфлікт як предмет дослідження у практичній психології. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 10, Вип. 28. С. 444-453.
31. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
32. Яцина О.Ф. Методичні рекомендації до практичних занять з курсу «Психологія сім'ї» для студентів за напрямом підготовки 6.030102 – Психологія. Ужгород, 2016. 31 с.
33. Slyusar, Liudmyla. Ukrainiska sim'ia v umovakh viiny. The Ukrainian Family in the Conditions of War. *Demografia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, (2023) 2 (52), P. 3-20. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>
34. We know what to do. Причини розлучень під час війни та форми розірвання шлюбу. Вересень 13, 2022. URL: https://arzinger.ua/press-center/publications/prichini_rozluchen_pid_chas_viyeni_ta_formi_rozirvannya_shlyubiv/

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник "Аналіз сімейної тривоги" (АСТ)

Інструкція до тесту

Пропонований Вам опитувальник містить твердження про Ваше самопочуття будинку, в родині. Читайте по черзі затвердження опитувальника і виберіть відповідь, що відповідає вашому відношенню до даного твердженням.

Намагайтеся, щоб відповідей «Важко сказати» було не більше трьох. Пам'ятайте, Ви характеризуєте своє самопочуття в сім'ї.

В опитувальнику немає "правильних" і "неправильних" тверджень. Відповідайте так, як відчуваєте.

Тестовий матеріал

Варіанти відповідей:

- Так це так.
 - Ні це не так.
 - Важко сказати.
1. Знаю, що члени моєї сім'ї часто бувають незадоволені мною.
 2. Відчуваю, що, як би я ні надійшов (а), все одно буде не так.
 3. Я багато чого не встигаю зробити.
 4. Так виходить, що саме я найчастіше опиняюся винен (а) в усьому, що трапляється в нашій родині.
 5. Часто відчуваю себе безпорадним (безпорадною).
 6. Вдома мені часто доводиться нервувати.
 7. Коли потрапляю додому, відчуваю себе незграбним (незграбною) і незграбним (незручною).
 8. Деякі члени сім'ї вважають мене нетямущим (недолугої).
 9. Коли я вдома, весь час з-за чого-небудь переживаю.
 10. Часто відчуваю на собі критичні погляди членів моєї сім'ї.

11. Іду додому і з тривогою думаю, що ще трапилося під час моєї відсутності.
12. Вдома у мене постійне відчуття, що треба ще дуже багато зробити.
13. Нерідко відчуваю себе зайвим (зайвої) будинку.
14. Вдома у мене такий стан, що просто опускаються руки.
15. Вдома мені постійно доводиться стримуватися.
16. Мені здається, якби я раптом зник (зникла), то ніхто б цього не помітив.

Ключ до тесту

Субшкала В - вина (сімейна вина члена сім'ї)

Відповіді «Так»: 1,4,7, 10, 13,16, 19.

Субшкала Г - тривожність (сімейна тривожність члена сім'ї)

Відповіді «Так»: 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20.

Субшкала Н - напруженість (сімейна напруженість)

Відповіді «Так»: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21.

За кожне збіг відповідей з ключем нараховується один бал.

Наявність у респондента кожного параметра констатується при результатах за даною шкалою: 5 і більше балів.

Так само, методика дозволяє визначити *Рівень загальної сімейної тривожності* = вина + тривожність + напруженість.

Інтерпретація результатів тесту

Субшкала В - вина (сімейна вина члена сім'ї) - неадекватне відчуття індивідом відповідальності за все негативне, що відбувається в родині.

Субшкала Г - тривожність (сімейна тривожність члена сім'ї) - відчуття, що ситуація в сім'ї не залежить від власних зусиль обстежуваного.

Субшкала Н - напруженість (сімейна напруженість) - відчуття, що виконання сімейних обов'язків є непосильним завданням для індивіда.

Тест Томаса — типи поведінки в конфлікті

Виділяється п'ять способів регулювання конфліктів, позначені відповідно до двох основоположних вимірювань (кооперація і напористість):

1. *Змагання* (конкуренція) — прагнення добитися своїх інтересів в збиток іншому.
2. *Пристосування* — принесення в жертву власних інтересів ради іншого.
3. *Компроміс* — угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, що знімає виниклу суперечність.
4. *Уникнення* — відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власної мети.
5. *Співпраця* — учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

У опитувальнику по виявленню типових форм поведінки К. Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів 12 думками про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пар, в кожній з яких респонденту пропонується вибрати ту думку, яка є найбільш типовою для характеристики його поведінки.

Відповіді на питання заносяться в бланк.

Інструкція: Перед вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості вашої поведінки. Тут не може бути відповідей «правильних» або «помилкових». Люди різні, і кожен може висловити свою думку.

Є два варіанти, А і В, з яких ви повинні вибрати один, більшою мірою відповідний вашим поглядам, вашій думці про себе. У бланку для відповідей поставте виразний хрестик відповідно одному з варіантів (А або В) для кожного затвердження. Відповідати треба щонайшвидше.

Текст опитувальника

1. **А.** Деколи я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.
В. Ніж обговорювати, в чому ми розходимося, я прагну звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.
2. **А.** Я прагну знайти компромісне рішення.
В. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням всіх інтересів іншого і моїх власних.
3. **А.** Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.
В. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.
4. **А.** Я прагну знайти компромісне рішення.
В. Деколи я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. **А.** Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.
В. Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.
6. **А.** Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.
В. Я прагну добитися свого.
7. **А.** Я прагну відкласти рішення спірного питання, з тим щоб з часом вирішити його остаточно.
В. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого.
8. **А.** Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.
В. Я насамперед прагну ясно визначити те, в чому полягають всі інтереси, що торкнулися.
9. **А.** Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.
В. Я докладаю зусилля, щоб добитися свого.
10. **А.** Я твердо прагну досягти свого.
В. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. А. Спочатку я прагну чітко визначити, в чому полягають всі порушені спірні питання.

В. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.

12. А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати спори.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він теж йде назустріч мені.

13. А. Я пропоную середню позицію.

В. Я наполягаю, щоб було зроблено здається.

14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його поглядах.

В. Я намагаюся показати іншому логікові і переваги моїх поглядів.

15. А. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

В. Я прагну зробити так, щоб уникнути напруженості.

16. А. Я прагну не зачепити відчуттів іншого.

В. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17. А. Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.

В. Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.

18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, дам йому можливість наполягти на своєму.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.

19. А. Спочатку я прагну ясно визначити те, в чому полягають всі порушені питання і інтереси.

В. Я прагну відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.

20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.

В. Я прагну знайти якнайкраще поєднання вигод і втрат для обох сторін.

21. А. Ведучи переговори, я прагну бути уважним до бажанням іншого.

В. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми і їх сумісного рішення.

22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.

В. Я відстоюю свої бажання.

23. А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

В. Деколи я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

24. А. Якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

В. Я прагну переконати іншого прийти до компромісу.

25. А. Я намагаюся показати іншому логікові і переваги моїх поглядів.

В. Ведучи переговори, я прагну бути уважним до бажань іншого.

26. А. Я пропоную середню позицію.

В. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечку.

В. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28. А. Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.

В. Улагоджуючи ситуацію, я, зазвичай, прагну знайти підтримку в іншого.

29. А. Я пропоную середню позицію.

В. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через певні розбіжності у поглядах.

30. А. Я прагну не зачепити почуттів іншого.

В. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою людиною могли добитися успіху.

Бланк опитувальника

№	А	В	№	А	В	№	А	В
1			11			21		
2			12			22		
3			13			23		
4			14			24		
5			15			25		
6			16			26		
7			17			27		
8			18			28		
9			19			29		
10			20			30		

Ключ до опитувальника

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.
2. Співпраця: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В, ЗАКЛИК.
3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24В, 26А, 29А.
4. Уникнення: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.
5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25В, 27В, 30А.

Обробка результатів

У ключі кожна відповідь А або В дає уявлення про кількісний вираз: суперництва, співпраці, компромісу, уникнення і пристосування. Якщо відповідь збігається з вказаним в ключі, йому привласнюється значення 1, якщо не збігається, то привласнюється значення 0. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.